Könyvismertetések

Életünk és annak minősége

[Tomka Béla: Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig. Akadémia Kiadó Budapest. 2011. 306 oldal ISBN 9630590532]

Borbély József egyetemi adjunktus
Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

Tomka Béla a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető docense, az összehasonlító gazdaságtörténet neves művelője. Legújabb könyvének célkitűzése: „a gazdasági fejlettség, az életszínvonal; illetve a fogyasztás és az életminőség magyarországi alakulásának hosszú távú – 1918-1990, illetve az ezredforduló közötti – vizsgálata."

E munkájával a szerző hozzájárult, hogy - „a rövid huszadik századról" - eleddig megismert képünk árnyaltabb és teljesebb legyen, és ahhoz is, hogy az elmúlt évszázadot felölelő összehasonlító vizsgálatok eredményeképpen a mai – és várhatóan a jövőbeli - helyzetünkkel és lehetőségeinkkel is reálisabban, illúzióktól mentesen számoljunk. Tomka Béla az alkalmazott vizsgálati módszerét „hármas perspektívának" nevezi. Vagyis a gazdasági növekedés, a fogyasztás és az életminőség /a jól-lét – well-being/ együttes elemzése a célravezető szerinte. Munkájában tizenhárom nyugat-európai országbeli és a magyarországi gazdasági - társadalmi viszonyok komparatív elemzését végzi el egy századon átívelő időintervallumban.

A szerző által elvégzett kutatás igencsak fontos, a témája sokunkat foglalkoztat. Kelet-Közép-Európa társadalmai nyugati mintakövetők. Ez a köztes-európai szubrégió, ez a poszt-szovjet térség, Nyugat frontier övezete, történeti koronként periféria, illetve félperiféria. Az újkor kezdetén szakadt le a maga paradigmáját a földrajzi felfedezésekkel és a gyarmatbirodalmak szervezésével hatalmasra tágító Europa Occidentalis-tól. A centrumrégióhoz, a Nyugathoz történő felzárkózás szándéka évszázadok óta ambíciója a térség társadalmainak. A múlt században is, korszakonként, úgy a konvergencia, mint a divergencia egyaránt jellemző e köztes-európai szubrégióra, benne Magyarországra. A konvergencia a múlt század vége felé a politikai-gazdasági diskurzus egyik központi témájává vált. A kohézió erősítése, a felzárkózás- felzárkóztatás remélt folyamatának az elemezgetése nagy karriert futott be a tíz kelet-közép-európai ország – közöttük hazánk – az EU-hoz történt csatlakozását követő években /2004/, s tart mindmáig… Csak a jövő szcenáriók most már kevésbé optimisták, a forgatókönyvek szerzői szkeptikusabbak, felzárkózásunk esélyeit latolgatandó… A legutóbbi, a válság felé mutató években - az EU-n belül

is - a kérdés a régi. A kiegyenlítődés irányába tart e térség, vagy magyar huszadik századi történet mögöttünk lévő mintegy hatvan évének folytatásaképpen erősödik és újramerevedik a centrum-félperiféria viszony. Mindeközben e visszamaradt fejlődésű, és mentálisan is problematikus térség társadalmainak adekvát választ kellene adniuk a kor hozta globális kihívásokra is. Megelőlegezve a munka summázatát, elmondhatjuk; Magyarország és a kiválasztott tizenhárom nyugat-európai ország e „hármas perspektívában" történő összehasonlító vizsgálatával megszületett eredmény nem optimista. A mögöttünk hagyott évtizedek „fősodorú" neoklasszikus közgazdaságtudománya konvergenciát feltételezett a centrum és félperifériája között, tekintve, hogy az utóbbi térségben a termelési tényezők olcsóbbak, és nagyobb a tőke megtérülése, melynek következtében a tőke a félperiféria felé mozog. Ha mégis a széttartó folyamat erősödik - mint ahogy a kutatások Magyarország vonatkozásában is ezt mutatják -, akkor a fent jelzett gondolatmenet empirikusan nem igazolt. Más úton-módon, kormányzati intézkedésekkel, illetve nemzetközi szereplők bevonásával szükséges a divergens folyamatot legalább lassítani.

Egy társadalom jólétének fő mutatójaként az 1960-as évekig a gazdasági kibocsátás alakulását tekintették. Ám e mutató csonka, a gazdasági növekedésnek ára van, mely ár ökológiai és társadalmi költségként is jelentkezik. A társadalmi jólét árnyaltabb leírásához születtek alternatív elképzelések, illetve az idevágó indikátorok kidolgozására irányuló munkálkodás is hozott eredményeket. Ez a munka nem befejezett, magyarországi vonatkozásban különösképp nem az – jelzi a szerző. Így a gazdasági kibocsátás mellett a fogyasztás és az életminőség összehasonlító vizsgálatára is szükség van egy ország – estünkben Magyarország – huszadik századi történetének - gazdaságtörténetének a megismeréséhez és a megértéséhez. Bár a hazai történetírás - gazdaságtörténet-írás viszonylag gazdag összehasonlító munkákban, e munkák inkább a gazdasági növekedésre koncentrálnak, és javarészt a kelet-közép-európai komparativizmus keretében foglalkoznak Magyarországgal.

E kutatás, és e kutatás nyomán készült tanulmány ilyetén is újszerű. A szerző által használt „hármas perspektíva" /a gazdaság kibocsátása, a fogyasztás történeti alakulása és az életminőség főbb jellemzőinek az elemzésbe történő bevonása/ módszerével elvégzett, és egy évszázadot is átölelő kutatást Magyarországon még nem végeztek. A nyugat-európai mintát a hasonló szocioökonómiai és politikai fejlődést mutató tizenhárom nyugati ország adja. A mintából kimaradt Spanyolország, Portugália és Görögország /bár Európai Unió tagjai/, ellenben a szerző Norvégiát és Svájcot beemelte a vizsgálataiba.

A sok munkával járó komparatív kutatás, s az ebből készült tanulmánykötet alapkérdése, hogy a magyarországi gazdaság fejlettsége, a fogyasztás, és az itt élő populáció életminősége az elmúlt században miképpen viszonyul a mintaadó nyugat-európai országcsoporthoz.. Vagyis, közeledtünk-e, s ha igen, mely időszakokban, s ezen belül a társadalom és a gazdaság mely területén a

centrum- térség országaihoz. Vagy inkább divergáltunk, távolodtunk, és ez a távolság mely időszakokban, és mely okok következtében nőtt. Megjegyezve, hogy az összehasonlítás így is aszimmetrikus, hisz a vizsgált nyugati országok gazdasági fejlődése sem egységes, valamint a magyarországi gazdasági és társadalmi viszonyok alakulásának a leírása érthetően átfogóbb és mélyebb, mint az összehasonlításul szolgáló nyugati tizenhármaké.

Túl a módszertani kérdéseken a tanulmánykötet második fejezete a gazdasági kibocsátást vizsgálja a huszadik században, különböző definíciókat alkalmazva. A gazdasági kibocsátás és növekedés – mint a makroökonómiai és a gazdaságtörténeti elemzés központi eleme – lehetséges számítási módszerei között vezet végig bennünket a szerző, aki azután a különböző módszerek kombinálásán alapuló számításokat preferálja./ Kiemelten kezeli a Penn World Table (PWT), illetve Angus Maddison adatsorát az összehasonlító vizsgálataihoz. /

Tomka Béla szerint a tizenkilencedik század végén az egy főre jutó GDP – a mai országterületet véve alapul – a nyugat-európai átlagnak csak alig több mint felét tette ki. Az első világháborúig azután enyhén közelített a nyugati országcsoporthoz. A „nagy háború" és a háború következményei nálunk súlyosabb visszaesést hoztak, mint az „etalon" országokban, mégis, a második világháború küszöbére /1939/ 58,3 százalékos értékkel visszaállt az első világháború előtti gazdasági szint. Érdemes rápillantani Magyarország és Ausztria összehasonlító adataira is, már a volt közös politika -és gazdaságtörténetünk okán is. A közös monarchiában 1890-re a hazai kibocsátás – folyamatosan növekedve – egy főre kivetítve - elérte az osztrák 60,3 százalékát, a második világháborúig pedig 74,6 százalékát! /Ekkor voltunk legközelebb a nyugati szomszédhoz a huszadik században!/ Azután, a múlt század második felében bármelyik mutatót tekintetbe véve, egyre inkább lemarad Magyarország Nyugat-Európa mögött. /1950-1965 között az egy főre jutó GDP a nyugat-európai átlagnak csak 45-48 százaléka./ Ausztria és Magyarország között a divergencia az 1950-es években volt a legnagyobb mértékű: tíz év alatt tíz százalékpont Ausztria javára.

A tanulmány harmadik fejezete az anyagi jólétet jelöli, az elfogyasztott javak és szolgáltatások mérésével határozzák meg a nagyságát. Az életminőséget összehasonlító elemzések külön fejezetet kaptak. A hazai fogyasztás színvonala a vizsgálat szerint megfelel a gazdasági kibocsátásunk relatív szintjének. A második világháborút követően az állami felhalmozás szintje tovább csökkenti a lakossági fogyasztást, az 1980-as évektől pedig a megugró tőke -és kamattörlesztési kötelezettségünk lesz a gátja a hazai fogyasztás további növekedésének. Összességében: Magyarország szinte minden szempontból vizsgálva távolodott a nyugat-európai jóléti-fogyasztói társadalmak mintacsoportjától.

Az életminőség, a jól-lét /well-being/ mérésére szolgáló, átfogó indexeknek a szerző által történt ismertetése és értékelése után /Genuine Progress Indicator/ (GPI), a Human Development Index (HDI) és az Index of Sustainable Economic Welfare

(ISEW) után nézzük meg röviden az életminőség alakulását Magyarországon. Az első világháború előtt a HDI által felölelt három terület /gazdasági fejlettség, halandóság és az oktatás. Ezek mérésére egyfelől a vásárlóerő paritással számított GDP/fő, másfelől a születéskor várható átlagos élettartam, harmadjára az alap-közép- és felsőfokú beiskolázási arány, és az írni-olvasni tudók arányainak kombinációja szolgál. /Tehát a három terület mindegyikén jóval a nyugat-európai átlag alatt vagyunk a huszadik század elején. 1913-ban az index 0,464-es értéke csak Finnország értékét múlta felül /0,450/. A rákövetkező évtizedek hazai életminőség-javulása európai viszonylatban is figyelemre méltó. A második világháborút követően 1950 és 1990 között Magyarország minden nyugat-európai ország mögé kerül az életminőség- mutatókban. Ez azt is jelentette, hogy a század közepi 92,9 százalékról 1990-re a nyugat-euópai átlag 90,2 százalékára csökkent a magyarországi HDI értéke. Ez az elmaradás azért is különösen súlyos, mert Magyarország ekkorra HDI terén minden nyugat-európai országnál alacsonyabb szinten állt. Vagyis relatíve könnyebben javíthatott volna pozícióján, de ez a lehetőség kihasználatlan maradt. Az életminőséget befolyásoló halálozási mutatóink romlása a mögöttünk hagyott évtizedekben - különösen a középkorú férfiak esetében - meglehetősen közismert tény.

Elmondhatjuk, a szerző által vizsgált tizenhárom nyugat-európai ország között a gazdasági növekedés és a fogyasztás tekintetében a konvergens folyamatok domináltak a huszadik században, különösen a második világháború utáni harminc évben. A huszadik század második felére, egészen az 1990-es évek közepéig Magyarország egyértelműen visszaesik. Az 1990-es évek elejétől a központilag irányított gazdasági rendszer összeomlása következményeképp kialakult transzformációs válságban hazánk és Nyugat-Európa között valaha is mért legmélyebb gazdasági fejlettségi szakadék jött létre. Az 1990-es évek közepétől ismét megindult felzárkózási tendenciák közepette Magyarország lemaradása továbbra is jelentős.

Tomka Béla nagy ívű komparatív gazdaságtörténeti tanulmánya hozzájárul helyzetünk és lehetőségeink reális megismeréséhez az európai gazdasági térségben. Így segíthet is bennünket a helyes cél-és feladattudatunk kialakításában. Az „Ismerd meg önmagadat!" hellén javallata nem csupán az egyén számára életfontosságú, de egy nemzeti közösség számára is tragikus és veszélyes lehet, ha hamis tudattal él.